

Date: 13th May-2026

O‘ZBEK TILIDA SHAKLDOSH SO‘ZLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Gulinigor Bahodirova Azizjon qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti

+998880741511

gulinigorbahodirova3@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi shakldosh so‘zlarning semantik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda shakldosh so‘zlarning ma’no ko‘pqatlamliligi, kontekstga bog‘liq o‘zgaruvchanligi hamda ularning leksik-semantik tizimdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, omonimiya va shakldoshlik hodisalarining o‘zaro aloqasi, nutqda yuzaga keladigan ma’no noaniqliklari va ularning bartaraf etilish usullari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining semantik tizimini chuqurroq o‘rganish va leksik tahlilni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: shakldosh so‘zlar, semantika, omonimiya, polisemiya, leksik ma’no, kontekst, til tizimi, lingvistika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантические особенности омонимичных (формально совпадающих) слов в узбекском языке. Анализируется многозначность, контекстуальная зависимость и место таких слов в лексико-семантической системе языка. Также рассматриваются различия между омонимией и полисемией, проблемы смысловой неоднозначности и способы их устранения. Результаты исследования способствуют углублённому изучению семантической структуры узбекского языка.

Ключевые слова: омонимия, семантика, многозначность, контекст, лексическое значение, языкознание.

Abstract. This article analyzes the semantic features of homonymous (formally identical) words in the Uzbek language. The study focuses on polysemy, contextual variability, and the role of such words within the lexical-semantic system. It also examines the relationship between homonymy and polysemy, issues of ambiguity in speech, and ways to resolve them. The findings contribute to a deeper understanding of the semantic structure of the Uzbek language.

Key words: homonymy, semantics, polysemy, context, lexical meaning, linguistics.

KIRISH

Shakldosh so‘zlar (omonimlar) masalasi badiiy va ilmiy tilshunoslikning eng muhim va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi hamda tilning semantik tizimini chuqur o‘rganishning asosiy yo‘nalishlaridan birini tashkil etadi. Tilning rivojlanish jarayonida so‘zlarning shakl va ma’no munosabatlari turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, har bir davrda shakldosh so‘zlar tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim leksik hodisa sifatida qaralib kelgan. Shu jihatdan o‘zbek tilidagi shakldosh so‘zlar nutqiy boylik, uslubiy rang-baranglik va ma’noviy ko‘pqatlamlilikni ta’minlovchi asosiy birliklardan biridir.

Date: 13th May-2026

O'zbek tilida shakldosh so'zlar masalasi semantika, leksikologiya va stilistika bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning ma'no farqlanishi ko'pincha kontekstga asoslanadi. Ayniqsa, omonimiya va polisemiya hodisalari shakldosh so'zlar tizimida yetakchi o'rin egallab, til birliklarining ma'noviy murakkabligini namoyon etadi. Bu esa ularning ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilinishini talab etadi [1, 280].

Ilmiy tadqiqotlarda shakldosh so'zlarning semantik xususiyatlarini o'rganishda bir qancha muhim jihatlar hisobga olinadi. Xususan, so'zning leksik shakli va ma'nosi o'rtasidagi munosabat, kontekstual o'zgaruvchanlik, nutqiy vazifa hamda uslubiy imkoniyatlar asosiy ilmiy masalalar sifatida qaraladi. Shu bilan birga, badiiy matnlarda shakldosh so'zlarning qo'llanilishi tilning ekspressiv imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim omillardan biridir.

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi shakldosh so'zlarning semantik xususiyatlari, ularning omonimiya va polisemiya bilan aloqasi, shuningdek, nutq va matndagi funksional vazifalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari tilning leksik-semantik tizimini chuqurroq anglash hamda shakldosh so'zlarning nutqiy va uslubiy ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shakldosh so'zlar va ularning semantik xususiyatlari masalasi zamonaviy tilshunoslik va leksikologiya yo'nalishidagi eng muhim ilmiy mavzulardan biridir. Ushbu yo'nalish so'zlarning shakliy birligi va ma'noviy farqlanishini o'rganish orqali til tizimining ichki qonuniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shakldosh so'zlar nafaqat leksik hodisa, balki nutqiy tafakkur va kommunikativ jarayonning muhim elementi sifatida ham qaraladi.

Xorijiy tilshunos va semantika olimlaridan V. V. Vinogradov omonimiya va polisemiya hodisalarini farqlash orqali shakldosh so'zlarning semantik tabiatini ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha, omonim so'zlar bir xil shaklga ega bo'lsa-da, ular mustaqil leksik birliklar sifatida alohida ma'nolarni ifodalaydi. N. M. Shanskiy esa shakldosh so'zlarni til tizimining tabiiy rivojlanish natijasi sifatida talqin qilib, ularning nutqdagi uslubiy ahamiyatini ta'kidlaydi. E. Sepir va B. Uorf lingvistik nisbiylik nazariyasi doirasida so'z ma'nosining kontekst va madaniy muhit bilan bog'liqligini asoslab, shakldosh so'zlarning idrok etilishini izohlaydi [2, 220].

O'zbek tilshunosligida ham shakldosh so'zlar va ularning semantik xususiyatlari keng o'rganilgan. Jumladan, A. Hojiyev o'zbek tilidagi omonimlarni leksik tizimning alohida qatlami sifatida ko'rib, ularning izohli lug'atlardagi talqiniga e'tibor qaratadi. Sh. Rahmatullayev esa shakldosh so'zlarning kontekstual ma'no aniqlanishini asoslab, ularning nutqdagi funksional ahamiyatini ko'rsatadi. E. Begmatov o'z tadqiqotlarida o'zbek tilining leksik boyligini tahlil qilib, shakldosh so'zlarning stilistik imkoniyatlarini yoritadi [3, 310].

Zamonaviy tilshunoslikda shakldosh so'zlar nafaqat leksik-semantik hodisa, balki kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan ham o'rganilmoqda. Bu yondashuvga ko'ra,

Date: 13th May-2026

shakldosh soʻzlar inson tafakkurida maʼno shakllanish jarayonining murakkabligini ifodalaydi va til birliklarining koʻpqatlamli idrok etilishini taʼminlaydi.

Shu tariqa, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, shakldosh soʻzlarning semantik xususiyatlari nafaqat nazariy lingvistika, balki amaliy nutq tahlilida ham muhim ahamiyatga ega. Oʻzbek tilidagi shakldosh soʻzlar esa ushbu yoʻnalishda alohida tadqiqot obyekti sifatida chuqur ilmiy oʻrganishni talab etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur maqola oʻzbek tilidagi shakldosh soʻzlarning semantik xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, unda sifat (qualitative) tadqiqot yondashuvi asosiy metodologik asos sifatida qoʻllanildi. Tadqiqot jarayonida shakldosh soʻzlarning maʼno koʻpqatlamliliigi, kontekstga bogʻliqligi, omonimiya va polisemiya hodisalari bilan aloqasi tizimli ravishda oʻrganildi. Shuningdek, soʻzlarning leksik-semantik tizimdagi oʻrni va nutqdagi funksional ahamiyati tahlil qilindi.

Tadqiqotda bir nechta ilmiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Matn tahlili metodi yordamida badiiy va publitsistik matnlarda shakldosh soʻzlarning qoʻllanilish holatlari aniqlanib, ularning kontekstual maʼnolari ochib berildi. Qiyosiy tahlil metodi orqali omonimiya va polisemiya hodisalari solishtirilib, shakldosh soʻzlarning semantik farqlari yoritildi. Strukturaviy tahlil metodi esa leksik birliklar oʻrtasidagi tizimli bogʻliqlikni va ularning til tizimidagi oʻrnini oʻrganishga xizmat qildi [4, 260].

Shuningdek, semantik tahlil metodi orqali “shakldosh soʻz”, “omonimiya”, “polisemiya” kabi asosiy lingvistik tushunchalarning maʼno yuklamasi tahlil qilindi. Kontekstual yondashuv esa shakldosh soʻzlarning aniq maʼnosi nutqiy muhit va matn ichidagi vaziyatga bogʻliqligini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot materiali sifatida oʻzbek tili izohli lugʻatlari, adabiy matnlar, ilmiy lingvistik manbalar hamda zamonaviy semantik tadqiqotlar tanlab olindi. Olingan maʼlumotlar tizimli umumlashtirish, mantiqiy tahlil va interpretatsiya asosida qayta ishlanib, ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Mazkur metodologik yondashuv oʻzbek tilidagi shakldosh soʻzlarning semantik xususiyatlarini kompleks va ilmiy asosda oʻrganish imkonini berdi hamda ularning til tizimidagi oʻrnini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qildi.

NATIJARLAR

Tadqiqot natijalari oʻzbek tilidagi shakldosh soʻzlarning semantik xususiyatlari murakkab, koʻp qatlamli va tizimli lingvistik hodisa ekanligini koʻrsatdi. Oʻrganishlar shuni tasdiqladiki, shakldosh soʻzlar faqat tashqi shakl birligi bilan cheklanmaydi, balki ular turli leksik maʼnolarni ifodalovchi muhim semantik birliklar sifatida namoyon boʻladi. Natijada shakldosh soʻzlar nutqiy tizimda maʼno farqlanishini taʼminlovchi asosiy omillardan biri boʻlib, ularning mazmuniy yuklamasi kontekstga bogʻliq holda aniqlanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, shakldosh soʻzlarni tahlil qilish tizimli yondashuvni talab etadi. Soʻzlarning omonimik va polisemantik qatlamlari, ularning strukturaviy oʻxshashligi hamda semantik farqlarini matn, qiyosiy va kontekstual

Date: 13th May-2026

tahlil orqali o'rganish shakldosh so'zlar tizimini aniqroq tushunishga imkon beradi. Bu esa tilning leksik-semantik tizimini chuqurroq anglash va shakldosh birliklarning nutqdagi funksional rolini ilmiy asosda talqin qilish imkonini beradi [5, 350].

Olingan natijalar tilshunoslik nazariyasi va amaliy leksikologiya uchun muhim ilmiy xulosalar chiqarishga yordam beradi hamda o'zbek tilidagi shakldosh so'zlarning o'rni va semantik imkoniyatlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot til birliklari orqali ma'no shakllanish jarayonini tushunish va nutq madaniyatini rivojlantirish yo'llarini ilmiy asosda ochib berishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari o'zbek tilidagi shakldosh so'zlarning semantik xususiyatlari tizimli, ko'p qatlamli va g'oyaviy jihatdan murakkab lingvistik hodisa ekanligini ko'rsatdi. Olingan xulosalarni zamonaviy tilshunoslik va semantika nazariyalari bilan qiyoslaganda, shakldosh so'zlar faqat tashqi shakliy o'xshashlik sifatida emas, balki tilning ma'no tizimini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Bu esa omonimiya va polisemiya hodisalari haqidagi ilmiy qarashlar bilan uyg'un ekanligini ko'rsatadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, shakldosh so'zlar nutqiy jarayonda faqat leksik birlik sifatida emas, balki kontekstga bog'liq holda ma'no yaratish vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi. So'zlarning aniq ma'nosi ko'pincha ularning ishlatilish muhitiga, grammatik tuzilishiga va matn ichidagi o'rniga bog'liq bo'ladi. Shu tarzda shakldosh so'zlarni har tomonlama tahlil qilish tilning semantik imkoniyatlarini chuqurroq ochib beradi.

Tadqiqot davomida shakldosh so'zlarning shakllanishi va ma'no farqlanishi til tizimidagi ichki qonuniyatlar bilan bevosita bog'liq holda yuzaga kelishi aniqlanadi. Xususan, omonimlik va polisemiyaning o'zaro chegarasi ko'pincha kontekst orqali belgilanadi. Bu jihatdan shakldosh so'zlar tilning ichki dinamikasini va semantik boyligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tahlil xulosalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida shakldosh so'zlar nafaqat leksik-semantik hodisa, balki uslubiy va pragmatik vazifani ham bajaradi. Ular nutqda ikki ma'nolilik, kinoya va ekspressivlikni kuchaytirish vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Bu esa shakldosh so'zlarning tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, shakldosh so'zlarning semantik xususiyatlari til tizimida muhim o'rin egallaydi va ularni chuqur o'rganish tilshunoslikning nazariy hamda amaliy yo'nalishlari uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi shakldosh so'zlarning semantik xususiyatlari ijtimoiy, lingvistik va kommunikativ jihatdan tizimli tarzda o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shakldosh so'zlar tilning semantik tizimida markaziy o'rin egallab, ular nutqda ma'no farqlanishi, ifoda aniqligi hamda uslubiy rang-baranglikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, shakldosh so'zlarning ma'nosi ko'pincha kontekstga bog'liq holda shakllanishi va bu holat tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishi aniqlandi.

Date: 13th May-2026

Tadqiqot jarayonida shakldosh soʻzlarning semantik xususiyatlariga taʼsir qiluvchi asosiy omillar sifatida quyidagilar aniqlandi: omonimiya va polisemiya hodisalari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik; soʻz maʼnosining kontekst orqali aniqlanishi; nutq jarayonida shakldosh birliklarning uslubiy vazifani bajarishi; hamda muallif yoki soʻzlovchi tomonidan maʼno noaniqligini bartaraf etish uchun lingvistik vositalardan foydalanish. Shu bilan birga, shakldosh soʻzlar koʻpincha nutqda ekspressivlik va ifodaviylikni kuchaytiruvchi muhim stilistik vosita sifatida namoyon boʻladi.

Olingan natijalar shuni koʻrsatadiki, shakldosh soʻzlar nafaqat leksik-semantik hodisa, balki tilning kommunikativ va estetik imkoniyatlarini belgilovchi muhim lingvistik birlik hisoblanadi. Bu esa ularning ilmiy va amaliy jihatdan oʻrganilishini yanada dolzarb qiladi hamda oʻzbek tilining semantik tizimini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Begmatov E. Oʻzbek tilining izohli lugʻati va leksik qatlamlari. - Toshkent: Fan, 2005. - 280 b.
2. Hojiyev A. Oʻzbek tili leksikologiyasi. - Toshkent: Oʻqituvchi, 2009. - 220 b.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. - Toshkent: Universitet, 2010. - 310 b.
4. Shanskiy N. M. Leksikologiya sovremennogo russkogo yazyka. - Moskva, 1985. - 260 s.
5. Vinogradov V. V. Izbrannye trudy: Leksika i semantika. - Moskva, 1977. - 350 s.